

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 11

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳақимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

Kucharov Jamshid Qulnazarovich

ROSSIYANING PAXTA YETISHTIRISH BORASIDAGI SINOV-TAJRIBALARI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR (TURKISTON TO'PLAMI MATERIALLARI ASOSIDA) 11-14

Taʼbaev Amirbek Ashirbaevich

Б.Х.КАРМИШЕВА АСАРЛАРИДА “ИЛК ҚАБИЛАЛАР”ГА ОИД ЭТНОНИМЛАР МАСАЛАСИ 15-23

Ҳамаев Нодирбек Мўминович

ТУРКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ УЧУН КУРАШНИНГ РИВОЖЛАНИБ БОРИШИ ВА УНИНГ МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ (1920-1924) 24-32

Tilavova Shahnoza Salohitdinovna

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA BUHORO AMIRLIGIDA JADIDLARNING FAOLIYATI 33-36

Қозоқов Тоҳиржон Қодиралиевич

НАМАНГАНДА ҚОЗИЛАР ВА СУДЛАР ТАРИХИ 37-42

Артикбаев Ойбек Салимахамаатович

ЎЗБЕК-ҚОЗОҚ ЭТНОМАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ОИЛАВИЙ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАРДА НАМОЁН БЎЛИШИ (XX АСР ТОШКЕНТ ВОҲАСИ МИСОЛИДА) 43-56

Atavullayeva Shaxlo Musoyevna

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BIRINCHI KONSTITUTSIYASINING YARATILISH TARIXI ... 57-62

8.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Қўчқаров Файзулло Абдужабборович

ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР – АГРАР СОҲАНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ 63-70

Shao Junling

ANALYSIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S REGIONAL ECONOMY .. 71-76

Ashirov Nurmurod Qulmatovich

RAQAMLI TECHNOLOGIYALARDAN KENG KO'LAMDA FOYDALANISHDA BANK TIZIMINI IMKONIYATLARINI OSHIRISH YO'LLARI 77-82

Togayev Salim Sobirovich

BANK XIZMATLARIGA BO'LGAN ISHONCHNI OSHIRISH YOHUD MIJOZNI JALB QILISHNING SAMARALI YO'LLARI 83-89

Саттаров Ғанижон Озодович

МИНТАҚА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ ОМИЛЛАРИ 90-96

<i>Yakubova Samira</i> LEVERAGING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS: STRATEGIES FOR OPTIMAL INVESTMENT FINANCING	97-102
<i>Abdualiyev Hamidulla Toxirjonovich</i> OLIY TA'LIM MUASSASASINING INNOVATSIYALARNI BOSHQARISH TIZIMIDAGI LOYIHALARNI BOSHQARISH OFISI	103-109
<i>Egamberdiyeva Salima Rayimovna</i> XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	110-118
<i>Xolmamatov Diyor Haqberdievich</i> SANOAT KORXONALARINING BOZORDAGI MAVQEINI BAHOLASHDA SPACE TAHLIL USULIDAN FOYDALANISH	119-127
<i>Gafurova Dilshoda</i> INNOVATIVE MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION: ASSESSING STRATEGIES AND IMPACTS	128-132
<i>Xomidov Abdugaffor Axmadjonovich</i> TA'LIM SOHASIDA LOYIHALARNI BOSHQARISH	133-139
<i>Raxmonov Mirvoxid Rajabovich</i> NAVOIY VILOYATI ASOSIY KAPITALIGA INVESTITSIYALAR TUZILISHI VA DINAMIKASI TAHLILI	140-149
<i>Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o'g'li</i> DON VA DONNI QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA MARKETING XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA SNW TAHLIL USULINING O'RNI VA UNI QO'LLASH XUSUSIYATLARI	150-159
<i>Aziza Umarova</i> AKSIYALARNI BIRLAMCHI OMMAVIY JOYLASHTIRISH (IPO) AMALIYOTI ORQALI MOLIYAVIY RESURSLARNI SHAKLLANTIRISHNING HORIJ TAJRIBASI	160-167
<i>Абдуллаев Бунёд Ўткирович</i> СУРХОҲДАРЁ ВИЛОЯТИДА ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ	168-178
<i>Matjonov Bekjon Ravshonbekovich</i> SOME CHARACTERISTICS OF ENSURING FOOD SAFETY IN UZBEKISTAN	179-185
<i>Алиматова Наргис Абдухалиловна</i> КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ-РАҚОБАТБАРДОШЛИК ОМИЛИ.....	186-197

09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

<i>Kobulniyazova Gulchexra Toshpulatovna</i> F. NITSSHE “HAYOT FALSAFASI” KONSEPSIYASI IJTIMOY RIVOJLANISHNING IRRATSIONAL ASOSI	198-204
<i>Qaxorov Pulotjon Xursanmurodovich</i> INSON MOHIYATI, UNING BIOLOGIK VA IJTIMOY TABIATI	205-211
<i>Турсунов Лочин Эркинович, Хакимова Дилноза Юсуфхоновна</i> РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ У ЖЕНЩИН В УЗБЕКИСТАНЕ	212-218
<i>Urinboyev Dilmurod Tura o'g'li</i> HUQUQIY FAOLLIK VA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH MUOMMOLARI.....	219-225
<i>Яздонов Зикирилло Шукуруллоевич</i> АЛ-ҲАКИМ АТ-ТЕРМИЗИЙНИНГ СЎФИЁНА ҚАРАШЛАРИ ВА МАЛОМАТИЙЛИККА МУНОСАБАТИ	226-231
<i>Nabiyev Maxsud Abdumannonovich</i> IQTISODIY MADANIYATNING MAZMUNIVAMOHIYATI	232-238
<i>Haydaraliyev Shuhratjon</i> MARKAZIY OSIYODA MILLATLARARO MUNOSABATLARNING MILLIY VA MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI	239-243
<i>Хамраев Сардорбек Шарафутдинович</i> ЭКОТУРИЗМ ЖАРАЁНЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ТАРИХИЙ ЭВОЛЮЦИЯСИ..	244-250
<i>Xashimov Sheraxon Jo'raxonovich</i> O'ZBEKISTONNING XALQARO IMIDJINI YUKSALTIRISHDA MILLIY TURIZMDAGI EKOLOGIK TURIZMNING TUTGAN O'RNI	251-260
<i>Хатамова Рашида Закиржановна</i> ПАТРИОТИЗМ КАК ЭЛЕМЕНТ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ	261-266
<i>Патиев Холдор Икромович</i> ЖАДИДЧИЛИК ҚАРАШЛАРИ НЕГИЗИДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ЖАМИЯТДА РИВОЖЛАНИШИ	267-275
<i>Ismoilova Hayitxon Maxammadjonovna</i> FARG'ONA VODIYSIDA OILA URF-ODATLARI VA QADRIYATLARINING TRANSFORMATSIYASI VA UNING IJTIMOY JARAYONLARIDA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI	276-280
<i>Raximova Rayxon Abdurasulovna</i> GLOBALLASHUV VA OILA AXLOQIY MADANIYATINING O'ZARO ALOQADORLIGI	281-287
<i>Raxmankulov Farhod Raximkulovich</i> MULKDORLAR QATLAMIDA IJTIMOY MAS'ULIYAT TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	288-292
<i>Shirinov Anvar Qanoatovich</i> MARKAZIY OSIYODA INSON TARAQQIYOTINING DOLZARB MASALALARI	293-299

Xandamova Marifat Akramovna
 “OSOR AL-BOQIYA” – ABU RAYHON BERUNIY ILMIIY IJODINING DURDONASI.....300-304

Teshaboev Muhiddin Marifovich
 IJTIMOIIY DAVLATDA IJTIMOIIY ADOLATNI TA’MINLASH VA IJTIMOIIY INSTITUTLARNING
 MAQSADI305-311

Karimov Rahmat Rahmonovich, Bekbayev Rauf Rustamovich
 MADANIY ANTROPOLOGIYA FANINING PREDMETI VA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR
 TIZIMIDAGI O’RNI312-320

Talapov Baxriddin Alijanovich
 DEMOKRATIYA VA SHARQONA BOSHQARISHNING ETNODIFFERENSIAL
 XUSUSIYATLARI321-326

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Ayuzmuratova Nurjamal Dastembayeva
 КАРАКАЛПАКСКИЕ ЖЕНСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА.....327-332

Olga Filippova
 ADDING REDUNDANCY FUNCTIONS TO CLUSTERED IMPLEMENTATION333-345

Egamnazarova Zaynab Xolmurod qizi
 INGLIZ TILIDAGI RIELTORLIK FAOLIYATIGA OID TERMINLARNING O’ZBEK TILI O’ZLASHISH
 MASALALARI346-351

Narzieva Gulnoza Akbarovna
 LEKSIK BIRLIKLARDA MILLIY – MADANIY KOD IFODASI352-357

Qodirova Mukaddas Tog’ayevna, Ibragimova So’g’diyona Ikrom qizi
 INGLIZ-O’ZBEK TILLARIDA VERBAL VA NOVERBAL MULOQOT TABULARINING
 QO’LLANILISHI358-362

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

Tўраев Сардор Абдихаким ўғли
 ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ
 ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ УМУМИЙ ЧОРАЛАРИ363-371

Атаев Шокир Куранбаевич
 ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МАЪМУРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ
 АСОСЛАРИНИ ЯНАДА ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ372-377

Юсупов Илхомжон Ибодиллаевич
 ҲУҚУҚИЙ АНИҚЛИК ПРИНЦИПИНING АЙРИМ НАЗАРИЙ - ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ
 ХУСУСИДА378-385

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Adizova Nigora Baxtiyorovna
 MUAMMOLI TA’LIM ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINING DIVERGENT
 TAFAKKURINI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISH386-390

<i>Tkacheva Anastasiya Aleksandrovna</i> O'ZBEKISTON OLIY O'QUV YURLARI TALABALARINING IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN ISPAN TILINI O'QITISHDA VIRTUAL REALLIKDAN FOYDALANISH	391-400
<i>Uralova Muxabbat Sanjar qizi</i> BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING IJODIY-METODIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	401-406
<i>Kenjabaev Jahongir Abdisalimovich</i> METHODOLOGY FOR TEACHING ENGLISH BASED ON INTERNET RESOURCES	407-411
<i>Abdusamatov Alisher Sobirovich</i> TA'LIMNI LOYIHALASHTIRISH JARAYONIGA SEMIOTIK YONDASHUV	412-417
<i>Ibragimova Ehtiyotxon Ismailovna, Sobirova Nargiza Numonjonovna</i> TA'LIMDA NOVERBAL VOSITALARNING O'RNI	418-422
<i>Babayeva Maxfuza Abduvaitovna</i> TA'LIMDA FANLARARO BOG'LANISHNING AHAMIYATI	423-429
<i>Nazarova Zarrina Allaberdiyevna</i> MAKTAB O'QITUVCHILARINING KREATIV SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI.....	430-435
<i>Jumayeva Gulnora Tursunpulatovna</i> O'QITUVCHILARINING KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING SHART- SHAROITLARI	436-442
<i>Умаров Азиз Авазович</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	443-447
<i>Ahmadjonova Odina Anvarjon qizi</i> INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI(STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASI MISOLIDA).....	448-453
<i>Otamurodova Shamsu Qamar Otamurodovna</i> DIVERSIFIKATSIYA TAMOYILI ASOSIDA TALABALARNING KREATIVLIGINI YUZAGA CHIQRISH METODIKASI	454-461
<i>Komilov Nodirbek Bokijonovich</i> THE IMPORTANCE OF THE HISTORY OF MEDICINE IN INCREASING THE EXCLUSIVE COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS	462-466
<i>Sapieva Nargiza Mamayusufovna</i> IQTIDORLI O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNI IJTIMOIY-PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH	467-478
<i>Norqobilova Rayxona Davlatovna</i> XORIJIY FANLARDAN BOLALARNING MAKTABGA TAYYORGARLIGINING DIAGNOSTIKASI	479-484

<i>Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich</i> SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLAR UCHUN RAQAMLI VOSITALAR VA PLATFORMALARNI HAMDA O'QITISH USULLARINI TANLASH	485-492
<i>Irgasheva Umida Raimjanovna</i> TALABALAR KASBIY NUTQ KOMPETENTSIYASINI STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	493-498
<i>Turayeva Lolaxon Yuldashevna</i> ERKIN MEXANIK TEBRANISHLARNI MAPLE DASTURIY VOSITASI YORDAMIDA O'RGANISH VA NAMOYISH ETISH	499-505
<i>Kushakova Gulnora Egamkulovna</i> TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	506-510
<i>Kenjabayeva Dilafruz Abdisalimovna</i> OLIY O'QUV YURTI SHAROITIDA ZAMONAVIY O'QITUVCHINI TAYYORLASHNING DEONTOLOGIK KOMPONENTI	511-518
<i>Xasanova Gulnoza Raxatjanovna</i> KREDIT-MODULLI TA'LIM TIZIMI JARAYONIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI	519-525

07.00.00-Тарих фанлари

Артикбаев Ойбек Салимахаматович
Жисмоний тарбия ва спорт бўйича
мутахассисларни қайта тайёрлаш
ва малакасини ошириш институти доценти
E-mail: oartikbaev@mail.ru

ЎЗБЕК-ҚОЗОҚ ЭТНОМАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ОИЛАВИЙ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАРДА НАМОЁН БЎЛИШИ (XX АСР ТОШКЕНТ ВОҲАСИ МИСОЛИДА)

Анотация. Ушбу мақолада XX асрда Тошкент воҳасидаги ўзбек-қозоқ этномаданий алоқаларининг оилада фарзанд туғилши ва у билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар, никоҳ тўйи маросимлари, инсонни сўнгги йўлга кузатиш ёки дафн этиш билан боғлиқ урф-одат ва маросимларда намоён бўлиши, шунингдек, уларнинг этник, иноэтник ва умумминтақавий хусусиятлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: этномаданият, маънавий маданият, этник, иноэтник, урф-одат, маросим, анъана, оила, никоҳ, қалин, уруғ, этник гуруҳ.

Artikbaev Oybek Salimakhamatovich
Associate Professor of the Institute of
Retraining and Professional Development of
Physical Education and Sports Specialists

MANIFESTATION OF UZBEK-KAZAKH ETHNOCULTURAL TIES IN FAMILY TRADITIONS AND RITUALS (ON THE EXAMPLE OF THE TASHKENT OASIS OF THE 20TH CENTURY)

Abstract. This article examines the manifestation of Uzbek-Kazakh ethnocultural ties in the Tashkent oasis in the twentieth century in traditions and rites associated with the birth of a child in a family, wedding ceremonies, burial or seeing off a person on his last journey, and also highlights their ethnic, other-ethnic and universal characteristics.

Key words: ethnoculture, spiritual culture, ethnic, other ethnic, custom, rite, tradition, family, marriage, kalyn, kin, ethnic group.

Артикбаев Ойбек Салимахаматович
Доцент Института переподготовки и
повышения квалификации специалистов
физического воспитания и спорта

ПРОЯВЛЕНИЕ УЗБЕКСКО-КАЗАХСКИХ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ В СЕМЕЙНЫХ ТРАДИЦИЯХ И ОБРЯДАХ (НА ПРИМЕРЕ ТАШКЕНТСКОГО ОАЗИСА XX ВЕКА).

Анотация. В данной статье рассматриваются проявление узбекско-казахских этнокультурных связей в Ташкентском оазисе в XX веке в традициях и обрядах, связанных с рождением ребенка в семье,

свадебными церемониями, погребением или проходами человека в последний путь, а также освещаются их этнические, иноэтнические и общечеловеческие особенности.

Ключевые слова: этнокультура, духовная культура, этнический, иноэтнический, обычай, обряд, традиция, семья, брак, калын, род, этническая группа.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I11Y2023N06>

Мавзунинг долзарблиги. XX асрда Тошкент воҳасидаги ўзбек-қозоқ этномаданий алоқаларни маънавий маданиятининг ажралмас бир қисми бўлган оилавий урф-одат ва маросимларда яъни оилада фарзанд туғилиши ва у билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар, никоҳ тўйи маросимлари, инсонни сўнгги йўлга кузатиш ёки дафн этиш ҳамда таъзия билан боғлиқ урф-одат ва маросимларда намоён бўлиши, этник, иноэтник ва умумминтақавий хусусиятлари тадқиқ этилмаганлиги мавзуни долзарблигини белгилаб беради.

Ўрганилиш даражаси. Тадқиқотчилардан Н.Г.Малиский, В.В. Радлов, Т.Х.Ташбоева, М.Д.Савуровлар, Х.Аргынбаев, М.А.Бикжанова, И.Альтынсарин, Н.П.Лобачева, Б.Х.Кармышева, Т.А.Толеубаев, Э.Жуманазаров, У.С.Абдуллаев, А.А.Аширов ва М.Х.Пайзиевалар томонидан алоҳида ҳолда тадқиқ этилган.

Ўзбек халқи тарихан тожик, қирғиз, қорақалпоқ, туркман ва қозоқ этнослари билан доимо этник-маданий муносабатларда бўлиб келган. Бу каби муносабатлар Ўзбекистоннинг қадимги тарихий маданий минтақаларидан бири Тошкент воҳасида ўзига хос хусусиятларга эга бўлган. Бундай ўзига хосликни этномаданий туташ минтақа ёки этномулоқот ҳудудида жойлашган ўзбек-қозоқ халқларининг этник ва маданий жиҳатдан муносабатлари ҳамда ўзаро таъсирлари мисолида кузатиш мумкин.

Этник ва сиёсий чегаралар бўлишига қарамасдан бу икки халқнинг ўзаро этник алоқалари ва муносабатлари узоқ тарихий даврларга бориб тақалади. Тарихий илдизи туркий бўлган бу халқларнинг урф-одат ва маросимларида кўплаб ўзига хосликлар бўлиши билан биргаликда умумийлик каби хусусиятлар ҳам мавжуддир.

Оилавий урф-одат ва маросимларни инсон ҳаётида рўй берадиган воқеаларнинг мазмун моҳиятидан келиб чиққан ҳолда, этнолог олимлар томонидан қуйидагиларга ажратилган:

- Оилада фарзанд туғилиши ва у билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар;
- никоҳ тўйи билан боғлиқ маросимлар;
- инсонни сўнгги йўлга кузатиш ёки дафн этиш ҳамда таъзия билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар.

Тошкент воҳаси ўзбек-қозоқ халқларининг XX асрга хос анъанавий урф-одат ва маросимлардаги умумийлик қуйидаги жиҳатларда намоён бўлади.

- уларнинг тарихий ўзаги бирлигида;
- ягона ҳудудий бирликда шаклланишида ёки минтақавий хусусиятда;
- барча маҳаллий халқларнинг оила-никоҳ муносабатлари ва урф-одатларида жамият тараққиётининг илк даврлари учун хос бўлган уруғчилик тартиб қолдиқлари сақланиб қолинганлигида;

- этник мансублигидан қатъий назар барча халқларнинг турмуш тарзида, хусусан урф-одат ва маросимларида қадимий диний эътиқодлар изи у ёки бу даражада акс этиб туришида;

- ўзбек, қозоқ ва бошқа маҳаллий халқларда оилавий маросимлар деярли бир хил кетма-кетликда амалга оширилишида;

- урф-одат ва маросимларда ислом дини ва амалларининг у ёки бу даражада намоён бўлишида;

Юқорида кўрсатилган умумийлик хусусиятлари ўзбек, қозоқ халқлари ҳаётида ўзига хос тарзда намоён бўлиб этникликни ҳам ифодалаб туради.

Қуйида оилавий урф-одат ва маросимлардаги умумийлик ва этник жиҳатлар ҳақида тўхталамиз.

Оила масалалари билан шуғулланган тадқиқотчилар ўзбек, қозоқ ва бошқа маҳаллий халқларнинг оила-никоҳ муносабатларида ва у билан боғлиқ урф-одат, маросимларида уруғчилик тартиб қоидаларининг қолдиқларини сақланиб қолинганлигини тасдиқлайдилар. Ўтмишга хос бўлган бундай жиҳатлар ҳозирда ҳам оиланинг тузилишидан тортиб, оилавий урф-одат ва маросимларда кузатилади.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларида оиланинг асосан икки шакли мавжуд биринчиси “катта патриархал оилалар”, иккинчиси “кичик ёки оддий оилалар” номи билан илмий адабиётларда келтирилган. Тадқиқотчилардан Т.Х.Ташбоева, М.Д. Савуровлар XX аср бошларида ҳам катта оилалар мавжуд бўлганлиги ва оила аъзоларини сони ўртача 10-12 кишини ташкил этганлиги ҳақида тўхталиб ўтишади[1, 12]. М.А. Бикжанова тадқиқотларида эса жуда катта оилаларда киши сони 60-70 ҳаттоки 100 нафарга етишини таъкидлайди[2, 24]. Тошкент воҳасида бундай катта оилаларни бўлинмаган оила ёки жуда яқин қон-қариндошлардан ташкил топган оила деб аташ мумкин. Бундай оилалар XX асрнинг 20-30 йиллардаги ижтимоий-иқтисодий ҳолатнинг таъсири натижасида майда оилаларга бўлиниб кетиш жараёни рўй беради. Бу жараён воҳада бир неча йиллардан бери бирга яшаб келаётган аҳоли (ўзбек, тожик, қурама, қозоқ) орасида кечади. Лекин 1920-30 йилларда Қозоғистон ҳудудидан Чиноз тумани ҳудудига келиб ўрнашган қозоқ этник гуруҳларида катта патриархал оилалар мавжуд бўлиб, улар 1950 йилларгача бўлинмасдан яшаганлар. Чунки, қозоқ этник гуруҳларида, биринчидан маҳаллий аҳолига нисбатан қон-қариндошлик, уруғчилик анъаналари жуда кучли бўлган бўлса, иккинчидан эса бошқа жойга келиб жойлашган этник гуруҳлар хавфсизлик масаласида ҳам жипслашишга мажбур бўлишган. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, юқорида кўрсатилган оила шакллари аҳолининг турмуш тарзи ва хўжалик йўналишидан қатъий назар барча этник гуруҳ ва жамоаларга хос бўлган.

Никоҳ шакллари биринчидан, ҳар бир этносга хос маданият, мазкур этноснинг бошқа этнос ёки этник гуруҳлар билан узоқ давом этган этногенетик ва этномаданий алоқаларининг маҳсули бўлса, иккинчидан, Ўрта Осиё халқларининг этногенези, этник тарихи ва тарихий-маданий илдизлари ўзаро яқин бўлганлигидандир. Бу жараён маънавий маданиятнинг бир бўлаги бўлмиш оилавий урф-одат ва маросимларда ҳам намоён бўлади.

XX асрда Тошкент воҳаси аҳолиси орасида никоҳнинг бир неча тарихий шакллари сақланиб қолинган эди. Жумладан, “эзогам (уруғ аъзолари билан бўладиган никоҳ)”,

“эндогам” (яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳ)”, “сорорат (хотини вафот этган йигит унинг синглисига уйланиш)”, “левират (ака ёки уканинг бева қолган хотинига уйланиш)” каби никоҳ шакллари шулар жумласидандир. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, “эндогам” ва “эгзогам” никоҳ ўзбек, тожик ва уйғур халқларида учраб туради. Қозоқ, қирғиз ва қарақалпоқларда эса “эндогам” никоҳга умуман йўл қўйилмаган. Уларда “эгзогам” никоҳ маълум авлодгача таъқиқланган. “Эгзогам” никоҳга қўйилган таъқиқ қозоқларда турлича бўлган. Масалан: И. Альтинсарининг ёзишича, XIX асрнинг иккинчи ярмида Қозоғистоннинг Шимолий ғарбидаги қозоқларда ота томонидан саккизинчи авлодгача[3, 104], Шимолий шарқий қозоқларда эса XIX асрнинг 80 йилларига келиб “эгзогам” никоҳга қўйилган таъқиқ учинчи бўғингача[4, 12] белгиланган. Сирдарё қозоқларида “эгзогам” никоҳга қўйилган тўсиқ ўзгариб турган ҳолатлари кузатиш мумкин. Уларда XIX асрнинг охирида “эгзогам” тўсиқ еттинчи авлодгача белгиланган бўлса, XX асрнинг бошига келиб 3-4 бўғиндан[5, 27-28] кейин ҳам никоҳланиш мумкин ҳисобланган.

Умуман олганда, “эгзогам” никоҳга қўйилган тўсиқ бешинчи авлоддан ўн учинчи авлодгача белгиланиб, амал қилиниши шарт бўлган қатъий қоида ҳисобланган. Агарда бу қоидани кимда-ким бузса, авваллари оқсоқоллар кенгашида муҳокама қилиниб жарима солинган ёки ўлимга ҳукм қилинган[6, 246]. XX аср охирига келиб эса омма орасида шарманда қилинган, қариндош-уруғлари улардан воз кечишган ва овулдан ҳайдалган[7].

Тошкент воҳаси қозоқ этник гуруҳларида XX асрнинг бошларида эгзогам никоҳга қўйилган таъқиқ еттинчи авлодгача белгиланган. Лекин XX асрнинг охирига келиб дала маълумотларининг таҳлилига кўра, эгзогам тўсиқ бешинчи авлодгача амал қилиш ҳоллари ҳам учраб туради. Бундай ҳолатни қирғизларда ҳам кузатиш мумкин. XIX аср охири-XX аср бошларида ўзбек ва тожиклар таъсири остида ўтроқлашган Фарғона водийси қирғизларида ҳатто икки авлоддан кейин ҳам никоҳланиш ҳоллари кўпайган[8, 51]. Бунда ўз-ўзидан маҳаллий ўзбекларнинг урф-одатлари таъсирининг натижаси бўлиши мумкин.

Таъкидлаб ўтганимиздек, “левират” никоҳ шакли Осиё халқларида кенг учрайдиган никоҳ ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. XX аср бошларида “левират” никоҳ шакли қолдиқлари Тошкент воҳаси аҳолиси орасида ҳам кузатилади. Қозоқларда, эри вафот этган аёл унинг ака-укасига ёки яқин қариндошларидан бирига никоҳланган. Яъни “оға олсе женге мура, ини олсе келин мура” (катта ака вафот этса, унинг аёли укаси қарамоғида қолган, агар ука вафот этса, унинг аёли акаси қарамоғида бўлган). Бундан кўзланган асосий мақсад иқтисодий масала яъни қалин, маҳр ва ниҳоят болалар тақдири билан боғлиқ бўлган. Эри вафот этган аёл, қалиннинг бир қисмини қайтариш лозим ҳисобланган. Бунга имкони бўлмаган бева “левират” удумига амал қилган.

Биз тадқиқ этаётган даврда, ўтроқ ўзбек ва тожик аёллари сингари қозоқ аёлларида, эри вафот этгач, қалин қайтариш мажбурияти аёлда барҳам топади ва бева эркин бўлиб қолади. Фақат, одоб юзасидан бир-икки йилга қадар турмуш қурмайди, яъни азадор ҳисобланади. Бу давр ичида, бева қолган аёл шароитга қараб, эридан қолган уйда болалари билан яшаш, бошқа уйга кўчиб ўтиш, ёки ака-укалари хонадонига қайтиш ҳолатлари бўлган[9]. Бундан кўриш мумкинки, XX асрга келиб “левират” удумига риоя қилиш қатъий бўлмаган ва барҳам топиб борганлигини кўриш мумкин.

“Сорорат” никоҳ ҳуқуқи, ўтроқ ва кўчманчи халқлар орасида учраган. Лекин XX асрга келиб ўзбек, қозоқ ва тожик халқларида деярли кузатилмайди.

Ўзбек, қозоқ ва бошқа халқларда анъанавий никоҳ шаклларида яна бири чақалоқлар никоҳи бўлиб, унда чақалоқ ҳали дунёга келмасдан аввал (она қорнидалигида) ёки бешиқдалигида икки оила қудалашган. Тошкент воҳаси қозоқларида, ўзбеклар сингари “белқуда” ҳамда “бешиқ куда” ёки “бесик куда” деб аталган. Бу удум Фарғоналик қорақалпоқларда “ақлой куда тусу” деб юритилган. Чунончи, қозоқларда “бел куда” “бесик” куда тушилса, қалин тўлаш шарт бўлмаган. Агарда белқуда тушилган бўлса, йигит қизни олиб қочса, унда одатий қалин миқдоридан камроқ қалин тўланган.

Қалин масаласи никоҳланиш учун катта аҳамият касб этган. Қалин тўлашнинг ўзига хос томонлари, миқдори, тури ва вақти икки хил хўжалик шаклига эга бўлган, ўтроқ-деҳқон (ўзбек) ва кўчманчи (қозоқ) халқлари ўртасида аниқ намоён бўлади. Бу ҳолат Тошкент воҳаси қозоқларида XX асрнинг бошларида ҳам давом этган. Лекин 30 йиллардаги жамоалаштириш сиёсати натижасида яйлов ерларни деҳқончилик учун ўзлаштирилиши, чорва молларини сони камайиши, ярим ўтроқ қозоқ этник гуруҳларини ўтроқлашувига ва ўтроқ аҳоли хўжалиги билан уйғунлашишига олиб келди. Бу эса, ўз-ўзидан қалин тўлаш масаласига ҳам ўз таъсирини ўтказган.

XX аср бошида қозоқларда қалин тўлаш бойларида 47, камбағалларида 7 бош қорамол[10, 39], 1930-1950 йилларда 2-3 бош қора мол, 1960-1990-йилларда ўзбекларда 1500-2000 рубль натурада бир бош қора мол, қозоқларда 2000-2500 рубль 2-3 қора мол айримларида 1 бош қора мол берилган.

Тошкент воҳаси қозоқларида қалини миқдори, таркиби ва унга бўлган муносабат ўзгариб борган. Улар қалин тўлаш учун нафақат чорва билан, балки маҳаллий ўзбеклар сингари, деҳқончилик маҳсулотлари ва пул билан ҳам тўлайдиган бўлдилар. Шу билан бирга қалиннинг миқдори аста-секин камайиб борган.

XX аср бошларида ҳам келин учун қалин тўлаш шarti ва миқдорининг катталиги натижасида, аҳоли орасида бир неча хил қадимий ўзига хос удумлар мавжуд эди. Улар ичида “ич куёв” “қаллиқ ўйин” ва “қиз олиб қочиш” одатларидир. Ҳозирда ҳам “ич куёв”, асосан қозоқларда “қиз олиб қочиш” одатлари қисман сақланиб қолинган.

Қозоқларнинг камбағал қатлами орасида никоҳланишда ишлаб бериш орқали қалин тўлаш одати ҳам мавжуд эди. Унда келиннинг отасини уйида яшаб, унинг хўжалигида бир неча йил давомида хизмат қилган. Улар қабул қилинган куёвни “куш куеу”-“ишчи куёв”, “кушиқ куеу”-“ит куёв” ёки “қирме куеу”- “бегона куёв” деб аташган[6, 254]. Бу одат Тошкент воҳаси қозоқларида XX аср бошларида ҳам мавжуд бўлиб, кейинги даврларда эса аҳоли орасида жуда кам учраса-да сақланиб қолинган.

XX аср бошларида, “қаллиқ ўйин” удумининг илдизлари ўзбек, қозоқ, қирғиз ва қорақолпоқ халқларида сақланиб қолинган эди. Ўзбекларда “қаллиқ ўйин”, қозоқлар “жасирин бору”, “урин келю” ёки “қошдиқ оунау”, қирғизларда “кюйеелее боруу”, қорақалпоқларда “куелеп журу” каби атамалар билан номланувчи бу одат, мазмунан барча халқларда бир хилликни касб этади[11, 151]. Бу одат Тошкент воҳаси ўзбекларида деярли учрамайди. Лекин қозоқлар орасида қисман учраб туради.

Қозоқларда қалин билан боғлиқ одатлардан яна бири, бу “қиз олиб қочиш” одатидир. Бу одат нафақат қозоқ балки қирғиз, қорақалпоқ халқларида ҳам учрайди.

Дала маълумотларни тасдиғига кўра, биз тадқиқ этаётган даврда “қиз олиб қочиш” одати Тошкент воҳаси қозоқларида қуйидаги кўринишларда намоён бўлади:

-Йигит келин томонга қалин ва никоҳ билан боғлиқ солиқларни тўлай олмаган ҳолда, қизнинг розилиги билан олиб қочилган;

-йигит қалин тўлашга имкони бўлиб, қизнинг ота-онаси рози, лекин қиз норози бўлган ҳолда олиб қочилган;

-қизни ва унинг қариндошларини ҳеч нарсадан хабари йўқ ҳолатда олиб қочилган;

-қиз рози бўлсаю, унинг ота-онаси рози бўлмаган ҳолда олиб қочилган;

-қиз ҳам унинг ота-онаси ҳам рози бўлганда, қизга билдирмаган ҳолда анъанавий удумга риоя қилиб ва қадрлаш мақсадида ҳам олиб қочилган.

Қизни ва уни яқинларини ҳеч нарсадан хабари йўқ ҳолда олиб қочиш (ўғирлаш) удумида, қиз олиб борилгандан сўнг, йигитнинг янгалари қиздан тилхат ёздириб олишиб ва бир элчи тайинланиб қизни ота-онасига хабар берилган. Агарда, қизни яқинлари билан отаси келса, албатта қизини қайтариб олиб кетган. Қайтиб борилган қизни турмушга чиқиши қийин бўлган, чунки у олиб қочилган деган ном олган. Бордию, қизнинг яқинлари келса, уруш-жанжалдан ва тортишувдан сўнг, мурасага келинган ва совға саломлар берилиб меҳмон қилинган. Қиз тақдирга таяниб яшашга мажбур бўлган[12]. Бу кўринишдаги “олиб қочиш” удуми анча қалтис ҳисобланган.

Ўзбеклар орасида “қиз олиб қочиш”, онда-сонда учраши мумкин. Унда ҳам қиз рози бўлиб, ота-онаси қаттиқ қаршилик кўрсатганда, иложсиз қолишган ҳолатда олиб кетилган. Бу одат ўзбекларда жуда қаттиқ қораланган.

Маҳаллий аҳолининг турмуш-тарзи ва урф-одатлари таъсирида ҳозирда қозоқ этник гуруҳларида “қиз олиб қочиш” одатига нисбатан, совчи юбориб қудалашиш ва олди-берди солиқларини икки томон келишган ҳолда никоҳга розилик бериш ва амалга ошириш ҳолатлари оммалашиб бормоқда. “Қиз олиб қочиш” удумининг тарихий илдизлари уруғчилик жамоаси даврига бориб тақалади. Бу удум анъана сифатида хўжалиги чорвачиликка асосланган, ҳамда уруғчилик муносабатлари кучли бўлган этносларда жумладан, Тошкент воҳаси қозоқларида деярли яхши сақланган.

Бундан ташқари, ўзбек ва қозоқ халқларида бола туғилиши ва унинг тарбияси, никоҳ-туй ва инсонни сўнгги йўлга кузатиш билан боғлиқ бўлган урф-одат ва маросимлари замирида қадимий диний эътиқодлар: тотемизм, анимизм, фетишизм, магия, табиат ва аждодлар руҳига сиғиниш, шомонлик ҳамда зардуштликка хос тасаввурларнинг излари сақланиб қолинган.

Чорвадор аҳоли орасида ҳайвон тотемларига эътиқод қилиш кучли бўлган. Улардан айримларига тўхталиб ўтамиз масалан, бўрининг аъзоларидан: жағ суяги, юнги, териси, тирноғи ва тишидан “қўриқловчи” ва асровчи восита сифатида фойдаланганлар[13, 139]. Бу одат ўтроқ аҳоли орасида ҳам мавжуд бўлиб, уларда кўпроқ бўрининг тиши ва тирноғидан ҳар хил инс-жинслар ва ёмон кўзлардан (ёвуз кучлар) асровчи восита сифатида қадрланган. Ҳатто бўри тиши, юнги ва тирноғидан тумор ясаб бўйнига осиб юришган ёки уйнинг тўрига илиб қўйишган. Бу удум ҳозирги кунда ҳам аҳоли орасида сақланиб қолган.

От азалдан инсонни оғирини енгил, узоғини яқин қилувчи ҳамда яқин дўсти сифатида қадрланиб келинган. Қадимда чорвадор халқларга хос бўлган от тотеми билан

боғлиқ “давра солиш” удуми[14] қозоқларда[15, 282-283], Фарғона водийси аҳолиси[8] орасида яқин ўтмишгача мавжуд бўлган. Лекин биз тадқиқ этаётган даврда, бу удум Тошкент воҳаси аҳолиси жумладан, қозоқларда ҳам мавжуд эмас эди, фақат кекса ёшдаги кишиларнинг айримларигина “давра солиш” удумига ота-боболар амал қилишганлигини таъкидлайдилар холос.

Тошкент воҳаси халқларида ҳам жонсиз нарсаларга ишониш, муқаддаслаштириш каби фетишистик тасаввурлар кучли бўлган. Масалан: XX аср бошларида аввал хўжалиги чорвачиликка асосланган қозоқларда ҳайвон аъзоларидан: кўзи, тиши, тирноғи, юнгидан тайёрланган туморлар кенг тарқалган бўлса, ўзбекларда эса исириқ, қалампир ва бошқа мевали дарахт уруғларидан тайёрланган туморлар мавжуд бўлган. Туморлардаги бундай тафовут этномаданий алоқалар натижасида намоён бўлган фетешистик тасаввурларида умумийлик юзага келди. Шу билан бирга қоғозга араб тилида қуръон оятлари ёзилиб тайёрланган туморлар ҳам кенг тарқалган.

Қадимги диний эътиқодлар тизимида аждодлар рухига сиғиниш барча халқлар каби, ўзбек ва қозоқ халқларида ҳам мавжуддир. Қадимги анимистик қарашлар, уларнинг кундалик ҳаётида кўп учрайдиган “рух”, “арвоҳ”, “оҳират”, “у дунё”, “бу дунё”, “ёлғон дунё”, “чин дунё”, “арвоҳ капалак” каби тушунчалар намоён бўлади.

Рухга эътиқод қилиш (анимистик тасаввурлар) ўзбек ва қозоқ халқларида мотам ва марҳумни ёдга олиш билан боғлиқ маросимларда қадимий диний эътиқодлар: тотемизм, фетишизм, шомонлик, зардуштийлик ва ислом дини амаллари билан аралашган ҳолда намоён бўлади. Аҳоли орасида бу каби иримлар ёки эътиқодларни ислом дини расм-русумлари сифатида қаралади.

Шу ўринда шомонлик хусусида ҳам тўхталиб ўтиш жоиз бўлади. Қадимда одамлар шомонларни руҳлар билан мулоқот қила олиш қудратига эга деб ишонганлар[31-53]. Жумладан, шомонлар турли касалликларни даволаш, марҳумни дафн этиш, йўқолган нарса-буюмларни топиш, башорат қилиш каби хусусиятларга эга бўлган деб ҳисобланган. Биз тадқиқ этаётган даврда бу каби вазифаларни бажарувчилар шомонлар деб аталмаса-да, қозоқларда “баксы», ўзбекларда “бахши”, “фолбин” ёки “фолчи”, “кинначи” деб аташган[17]. Улар ўзига хос вазифаларни бажаришган. Масалан: фолбинлар йўқолган нарса-буюмларни топиш, келажакни башорат қилишган. Бахшилар эса, фол очиш билан бирга ёвуз кучларни ва руҳларни инсон танасидан ҳайдашган. Кинначилар эса, суқ ва зиён ёки кўз тегиш билан ҳолсизланганларни даволаганлар. Бахшилар билан боғлиқ “кўчириқ” маросими Тошкент воҳаси ўзбек ва қозоқ халқлари орасида кенг тарқалган маросим ҳисобланади. Унда доира чалиб “зикр” тушиш орқали ёвуз кучларни ва руҳларни ҳайдашган. Зикр қатнашчиларининг маълумотларига кўра, зикр тушиш жараёнида айримлар кулган, бақирган, айримлар эса йиғлаган, лекин улар қандай қилиб бундай стресс-руҳий ҳолатга тушишганлигини аниқ айтиша олмайди. Уларнинг тасаввурича ёвуз руҳлар инсон танасини тарк этиш жараёнида шундай ҳолатга тушилар экан[17]. Зикр тушиш ва у билан боғлиқ амаллар аҳолининг асосан бахшилар, кинначилар ва кекса аёллар орасида сақланиб қолинган.

Тошкент воҳаси ўзбек ва қозоқ халқларида ҳам зардуштийликнинг асосий эътиқод рамзи ҳисобланган олов қадрланган ҳамда ёвуз руҳлардан ҳимоя воситаси сифатида фойдаланилган. Жумладан, бола туғилиши даврида, чилла даврида, никоҳ

тўйи маросимларида бажариладиган удумларда олов билан боғлиқ иримлар бажарилган. Масалан, ўзбек ва қозоқ халқларида никоҳ маросимларида келин куёв хонадонига киришдан аввал икки ёшни олов атрофида 3 марта айланиши билан улар покланиш, жоду ва ёвуз кучлардан холос бўлишига ишонишган ва бу удумга амал қилишган.

Бу удумга бошқа халқлар каби Тошкент воҳасининг этник жамоалари ҳам амал қилишган, лекин 1980 йиллар охири-1990 йиллар бошига келиб “оловда айланиш удуми” шаҳар ҳудудларида, сўнгра қишлоқ аҳолиси орасида йўқолиб борди. Масалан, Янгийўл, Чиноз шаҳарлари, Қовунчи, Яллама каби қишлоқ аҳолиси орасида урфдан қолди. Лекин бу удум 1930-йилларда Тошкент воҳасига Жиззах вилоятининг асосан Фориж ва бошқа туманларидан кўчиб келиб алоҳида қишлоқ жамоасини ташкил этган ўзбеклар ва қозоқ этник гуруҳларининг айримларида қисман сақланиб қолинган. Бу ҳолат ҳозирда бошқа воҳалардан келган аҳоли ва қозоқ этник гуруҳлари аралаш яшайдиган ҳудудларда (Чиноз туманининг Ўзбекистон, Турсунбой Эрназаров, Амир Темуражамоа хўжаликлари ҳудуди) кўпроқ кузатилади[17]. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, Чиноз туманида Очамайли маҳалласида қозоқларнинг очамайли уруғига мансуб аҳоли яшайди. Уларда ҳам 1990 йилларга келиб оловда айланиш удуми урфдан қолди. Чунки 1980-йиллардан бошлаб маҳаллий ўзбеклар билан қиз олди-берди муносабатларини кучайишининг таъсири бўлиши мумкин. Умуман олганда, олов келин куёвни уйига кўчиб келиши жараёнида ва ундан кейинги даврда яъни чилла вақтида ҳам ҳамроҳлик қилган[18, 32].

Кўзи ёриган аёл чилла амалларига қатъий амал қилган ҳолда хонада туну-кун хонани ёруғ бўлиши учун (авваллари шағам, чироқ, шам, ҳозирда электр чироғи) чироқ ёқиб қўйиш йўли билан зарар етказувчи инс-жинслардан ўзи ва чақалоғи ҳимояланган.

Чилла даврида ёш келин-куёв ётоғи, кўзи ёриган аёл ва чақалоқнинг хонаси, ёки марҳум чиққан хона 40 кун давомида ёруғ бўлиши ҳисобланган. Бундан ташқари марҳум дафн қилингандан кейин 40 кун (чилла вақтида) давомида унинг руҳига бағишлаб чироқ (шам) ёқиш одати воҳа қозоқларида ҳам мавжуд бўлиб, биз тадқиқ этаётган даврда бу одатга ҳафтанинг хар пайшанба куни амал қилинган. Дафн ва таъзия билан боғлиқ маросимлардаги олов билан боғлиқ амалларнинг генезиси зардуштийлик дини билан боғлиқ бўлиб, ҳозирда аҳоли онгида ислом дини амалларидан бири сифатида эътироф этилади.

Тошкент воҳаси ўзбек халқи ва қозоқ этник гуруҳларида, оилада фарзанд туғилиши ва у билан боғлиқ маросимларда умумийлик жиҳатлари мавжуд бўлиб, улар қуйидаги ҳолларда намоён бўлади. Биз тадқиқ этаётган даврда чақалоқ туғилиши ва у билан боғлиқ амаллар асосан ёши улуг аёллар томонидан бажарилган. Шу билан бирга Тошкент воҳаси ўзбек ва қозоқ халқларида чақалоқ сочи ва тирноғини илк бор олиш билан боғлиқ ўзига хос иримлар ҳозиргача сақланиб қолинган. Масалан, чақалоқ тирноғи авваллари кесувчи асбоблар ёрдамида олинмаган. Чунки илк тирноқлар нозик бўлганлиги боис ўсган сари синиб тушган. Фарғона водийси аҳолисининг айримларида чақалоқнинг онаси бола бармоқларидаги ўсган тирноқларини тиши ёрдамида кесиб олган[19, 86-100]. XX аср охирига келиб бу каби амалларга риоя этилмай қўйилди. Ҳозирда эса, чақалоқ сочи ёки тирноғи қайчи ёрдамида олинади. Чақалоқ узоқ умр кўрсин, обрў эътиборли бўлсин деган маънода бу амаллар ёши кексалар томонидан

бажарилган. Олинган соч ва тирноғи мевали дарахт тагига ёки оёқ ости бўлмайдиган жойга кўмилган.

Умуман олганда, боланинг олинган тирноғи ва сочини ерга кўмиш ирими асосида ёвуз кучлардан уни ҳимоя қилиш, мевали дарахт тагига кўмишдан мақсад эса, бола умрининг узун бўлиши ҳамда серфарзанд бўлишига ишонч ва тасаввур ётади.

Хуллас, ўзбек халқи ва қозоқ этник гуруҳларининг оилавий урф-одат ва маросимларида зардуштийликка оид расм-русумлар ҳамда шомонлик эътиқоди билан боғлиқ тасаввурлар исломий тус олганлиги ва ислом дини амаллари сифатида таркиб топганлиги билан умумийликни намоён этади.

Юқорида тўхталганимиздек, Тошкент воҳаси ўзбек ва қозоқларида Ўрта Осиё халқлари каби никоҳ тўйи билан боғлиқ урф-одат ва маросимларни кетма-кет бажарилиши жиҳатидан уч босқичга ажратиш мумкин.

1. Тўйгача бўлиб ўтадиган урф одат ва маросимлар.
2. Тўй куни бажариладиган урф-одат ва маросимлар.
3. Тўйдан сўнг бажариладиган расм-русумлар.

Ушбу удум ва маросимлар ўзига хос расм-русум ва иримлардан иборат.

Тўйгача бўлиб ўтадиган урф-одат ва маросимлар этник ва маҳаллий хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади. Тўйгача бажариладиган урф-одат ва маросимларга “совчилик”, “оқлик”, “нон синдириш” ёки “унаштириш”, “фотиҳа олиш” маросимлари ҳамда “қиз олиб қочиш” удуми киради.

Совчилик удумида “уй кўрар”, “қиз кўрди” қозоқларда “қиз танишу”, каби расм-русумлар бажарилган. “Қиз кўрди” удумини бажарилишида ўзбек ва қозоқ халқларида бир хилликни касб этади. Масалан; совчилар ёки ишончли вакилларни қозоқлар жаушы[20, 69] деб аташади. Уларнинг асосий вазифаларидан бири қизни ва оила аъзоларини қандай инсонлар эканлигини аниқлашдан иборат. Келин танлашда ўзбеклар сингари, қозоқларда ҳам қизнинг онаси катта аҳамиятга эга бўлган. “Онасини кўриб қизини ол қирғоғини кўриб бўзини ол”, “қатын олмай қайин ол” каби мақоллар қозоқларда орасида ҳам қадрланади.

Совчилик, оқлик олиш, нон синдириш ёки унаштириш, фотиҳа оши каби расм-русумлар 1960-1970 йилларга келиб аҳоли орасида умуминтақавий хусусият касб эта борди. Жумладан, Тошкент воҳадаги қозоқ этник гуруҳларида авваллари мавжуд бўлмаган оқлик олиш ёки нон синдириш каби ўзбекларга хос маросимларни ўзлаштириб олдилар. Ҳозирга келиб эса, тўйгача бўлиб ўтадиган маросимларни бажарилишида деярли катта фарқли жиҳатлар кузатилмайди.

Қозоқларнинг анъанавий одатларидан бири “қиз олиб қочиш” удумига амал қилишнинг асосий жиҳатларидан ёки омилларидан бири бу оиланинг иқтисодий имкониятига ҳам боғлиқ бўлган. Чунки, бу удумнинг асосий афзалликлар юқорида тўхталганимиздек, биринчидан қалин ва солиқ тўловларидан ҳоли бўлса, иккинчидан никоҳ тўйига етарли имкониятга қачон эга бўлса, ҳатто фарзандлик бўлгандан сўнг ҳам тўй ўтказиш мумкин ҳисобланади. Бу удумнинг бошқа омиллари хусусида юқорида батафсил тўхталиб ўтдик.

Никоҳ тўйи куни бажариладиган урф-одат ва расм-русумлар: “йўл тўсиш”, “қиз беркитди”, “оёқ босди”, “никоҳланиш — яъни никоҳ ўқитиш”, “куёвни олиб қочиш” каби удумлар Тошкент воҳаси халқларида бир хил кўринишда амал қилинади ва бажарилади.

“Йўл тўсиш” одати Тошкент вилояти ҳудудида XX асрнинг 80 йилларигача муомалада бўлган, ундан сўнг аста-секин урфдан қолган. Ҳозирда эса, бу одатга амал қилинмай қўйилди. “Қиз беркитди”, “оёқ босди”, “куёвни олиб қочиш” удумлари ўзбек, қозоқ ва бошқа халқларнинг никоҳ тўйи куни қизгин ўтказиладиган урфлардан ҳисобланади. “Оёқ босди”, “куёвни олиб қочиш” удумларини Тошкент воҳаси қозоқ этник гуруҳлари ўзбекларнинг этномаданий муҳотида ёки бир қишлоқ ё маҳаллада яшаши таъсири натижасида бу одатларни ўзлаштирганлар.

Ўрта Осиё халқлари каби Тошкент воҳаси аҳолисида ҳам куёв келини никоҳига олиш, никоҳлаш ёки никоҳ ўқитиш маросими келини уйида бажарилган. Бу маросимнинг қоидалари бир қанча тадқиқотчиларнинг ишида ёритиб берилган[21, 204-210]. Лекин шуни алоҳида келтириб ўтиш жоизки, агарда келиннинг хонадони дарёнинг нариги томонида бўлса, никоҳлаш маросими куёвнинг уйида ўтказилган. Чунки, келин куёвни кига янгалари билан куёв эса жўралари билан келган. Улар бирга келишмайди шунинг учун ҳам ўзбек ва қозоқ аҳоли орасида гўёки, дарё икки ёшни никоҳини кесади деган магик тушунча мавжуд[17] бўлган.

Никоҳ тўйдан сўнг бажариладиган удумлар: қозоқларда “ёр-ёр”, “шымилдық ашар”, “тосек салар”, “қўл устатар”, “шаш сипатар”. “бет ашар” каби маросимлар[20, 71] ўтказилган. Ўзбекларда эса, “ёр-ёр”, “ойна кўрсатар”, “юз очар”, “келин салом”, “куёв чақирди”, “ота чақирди” кабилар қозоқларнинг маросимлари таркибидан ўрин олди. Бу каби маросимлар ҳам умумминтақавий аҳамият касб этиб бориши яққол намоён бўлмоқда.

Юқорида биз тўхталиб ўтган удумлар, урф-одат ва маросимлар хурсандчилик кайфиятида ўтказилган. Лекин инсон вафоти билан боғлиқ маросимлар эса мунгли, ғамгин ва тушкунлик ҳолатида бажарилган.

Ўрта Осиё халқларининг инсон ўлими, уни дафн қилиш ва хотирлаш билан боғлиқ маросимларни уч гуруҳга ёки босқичга ажратиш мумкин.

Биринчи босқич, ўлим билан боғлиқ урф-одат ва расм-русумлар. Бунга васият, жон танани тарк этиши вақтида бажариладиган расм-русум ва иримлар, жасадни тартибга келтириш ҳамда марҳумни меҳмон қилиш одатини киритиш мумкин.

Иккинчи босқич, бунда марҳумни сўнгги йўлга кузатиш, майитни қабрга қўйиш тартиби ва иримлар билан боғлиқдир.

Учинчи босқич, азадорлик ҳамда марҳумни хотирлаш билан боғлиқ ҳолда ўтказиладиган бир қанча удум ва маросимлар киради.

Ўрта Осиё халқларининг мотам ва таъзия билан боғлиқ маросимларнинг айрим жиҳатлар алоҳида ҳудудлар бўйича тадқиқотчилар[22] томонидан ёритилган. Шу билан бирга Тошкент ўзбекларнинг мотам ва таъзия билан боғлиқ маросимлари М.Х. Пайзиева томонидан ёритиб берилган[23]. Шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, Тошкент воҳаси ўзбек, қозоқ халқларида мотам, таъзия ва дафн этиш билан боғлиқ маросимларда умумийлик, этник ва локал жиҳатлар ҳам мавжуд.

Тошкент воҳасига кўчиб келган ва шу ерда туғилиб бир неча йиллардан бери ўзбеклар билан бирга яшаб келаётган қозоқларнинг мотам ва таъзия билан боғлиқ маросимлари ўзгаришларга учради. Яъни улар ўзбекларнинг мотам ва таъзия каби маросимларини ўзлаштириб олишлари натижасида умумийлик жиҳатлар юзага келди. Ўзбекларнинг дафн ва таъзия билан боғлиқ маросимларига батафсил тўхталиб

ўтирмаймиз, чунки бу хусусида бир қанча тадқиқотчиларнинг ишлари мавжуд[24]. Биз этник ва локал жиҳатларга тўхталиб ўтамиз.

Тошкент вилояти қозоқларида этник ва локал жиҳатлар қуйидаги ҳолларда намоён бўлади. Биринчидан, ҳудудий жойлашишига қараб яъни фақат қозоқ этник гуруҳлари яшайдиган овулларда, иккинчидан, Қозоғистондаги қариндошлари билан борди-келди алоқалари кучли бўлган овулларда этник ўзига хослик ва локал жиҳатлар кузатилади. Масалан, Чиноз тумани 3-ферма бўлимидаги “бесул” уруғига мансуб қозоқ этник гуруҳларининг баъзиларида Қозоғистондаги қариндошлари сингари инсонни сўнгги йўлга кузатиш яъни жаноза маросимида ўлик бир хонага киритиб қўйилиб, фақат жуда яқин қариндошлари (ота-она, ака-ука, опа-сингил, эр-хотин қабилар) уввоз солиб йиғлашган ёки аза тутишган. Жанозага келганларга эса, марҳумнинг хонадонига тегишли моли, оти ёки қўйини сўйиб таом тайёрлаб истеъмол қилишган[25]. Ўзбекларда эса, уч кунгача ўлик чиққан хонадонда таом тайёрланмаган ёки қозон қайнатилмаган. Уч кун давомида қўни-қўшни ва уйи яқин қариндошлари таом тайёрлаб келишган.

Қозоқларда жанозага келган мулланинг хизматлари учун марҳумнинг молидан бир қисми ҳадя қилинган[26, 23]. Бу ҳадя “искат моли” ёки “сиит моли” деб аталган. Улар орасида шундай мақол сақланган, “киит киитте қайтады, сиит сиитте қайтады». Жанозага келган уруғ-меҳмонларга марҳумни ўлимтик учун йиғиб қўйган пуллари ҳам улашилган[7]. Уруғнинг кексаларига эса, унинг молидан ёки қўйдан бирини ҳадя этиш одатлари учраб туради. Тошкент воҳаси қозоқларининг айримларида ва баъзида ҳолларда бундай анъанавий одатига қисман амал қилишса-да, лекин қозоқларнинг кўпчилигида бу одатларга амал қилинмаётганлиги кузатилади. Бунга қуйидаги ўзига хос омиллар таъсир этган.

-Ўзбек этномаданий муҳити ва ижтимоий — иқтисодий ҳаёт.

-Қозоғистондаги қариндошлари билан узоқ вақт давомида маданий алоқаларнинг узилганлиги ёки сустлиги,

-Маҳалла институтининг жамоавий тадбир ва маросимлардаги ўрни ва фаоллиги.

-Дини, тили ва урф-одатларнинг ўзаро яқинлиги.

Қозоқларда ўзбеклар сингари мурдани ювиш учун ювғичга ота томондан жуда яқин қариндошлари яъни суяклари (қозоқларда суякши) ёрдамлашади. Ювғичга марҳумнинг кийимлари берилган. Ҳозирда ўзбек ва қозоқларда ювғичга пул берилиб марҳумнинг кийимлари эса, маҳалладаги етим ва бева-бечораларга берилади ёки унинг руҳи шод бўлсин, савоби тегсин деган маънода қариндошлари кийиш урф бўлган. Бой қозоқларда ўн бош йирик қора молнинг нархига тенг бўлган юнгли пўстинлари (ишик) қўлдан-қўлга ёки авлоддан-авлодга ўтиб келган[7]. Марҳумнинг яқинлари яъни суяклари нафақат майитни ювишда балки қабрга қўйишда ҳам муҳим аҳамият касб этган. Агарда яқинлари бўлмаса гўрков томонидан лаҳадга қўйилган.

XX асрда қозоқларда марҳумнинг гуноҳини сотиб олиш маросими ўтказилган. Унга кўра гуноҳини бўйнига олган кишига бериладиган мол, от ёки туянинг нархи 125 пуд буғдойга тенг бўлган. Агар марҳум камбағал бўлса, беш маротаба кам 25 пуд буғдой белгиланган. Ҳамда “давра солиш”, “доур айландро” 37 мартадан беш марта кўп бажарилган. Уларнинг бу одатига кўра, 20 пуд буғдойга 500 пуд ва ундан кўпроқ бўлган

гуноҳни сотиб олиш мумкин бўлган[26, 26]. Мархумнинг гуноҳи кўпроқ камбағаллар томонидан сотиб олинган.

Юқоридагилардан кўринадики мархумнинг моли яъни “искат малы» асосан уч қисмга; бир қисми муллага, иккинчи қисми “сиит” уруғбошларига, учинчи қисми “пидия” гуноҳини сотиб олган ва давра солиш маросимида қатнашганларга тақсимланиши кузатиш мумкин.

Тошкент воҳаси қозоқларининг мархумнинг гуноҳини сотиб олиш, давра солиш ва молларини тақсимланиши каби одатлари XX асрнинг бошларида ҳам мавжуд эди. XX асрнинг ўрталарига келиб бу каби одатлари ўзбекларнинг одатлари таъсирида ўзгариб борди. Унинг ўрнига ўзбеклар сингари жаноза намозидан олдин бажариладиган мархумнинг олди-бердиси ёки қарзи бўлса, кўпчилик олдида унинг яқин кишиси бўйнига олиш одатига амал қилишади. Дастлабки қозоқларда мархумнинг қабристонга кигизга ўраб олиб борилган бўлса, кейинчалик маҳаллий муҳитнинг таъсирида ўзбекларга хос жиҳатларга амал қилиша бошлаганлар. Ўзбекларда ҳам тоғ оли худудларда қадимда хўжалигида чорвачилик устун бўлганларда ҳозирда гиламга ўраш одати мавжуд.

Тошкент воҳасида ҳозиргача қозоқларнинг қабристонлари алоҳида жойлашганлиги кузатилади.

Маълумки, инсон вафоти унинг яқинлари учун азадорлик ҳолатини намоён этган. Аза тутиш ўзбек, қозоқ халқларда ҳам маълум бир умумий расм-русумларга асосланган. Мархумнинг яқин аёл қариндош-уруғлари аза либосларини кийганлар. Ўзбек ва қозоқ эркакларда жаноза яъни дафн маросими куни ҳамда маъракалар ўтказиладиган кунлари тўн ва дўппи кийиб, белларини белбоғ билан боғлаганлар. Аёллар мотам либосларида ҳам ўзига хос ва умумий хусусиятлар мавжуд бўлиб улар қуйидаги кўринишда намоён бўлади. Қозоқ ва қирғизларда авваллари азадорлик ранги сифатида оқ, қора, кўк, қизил, ҳаворанг ҳисобланган. Ҳозирга келиб эса асосан ўзбеклар сингари қозоқлар ҳам азадорлик рамзи сифатида оқ рўмол, кўк кўйлак кийишади.

Азадорлик нафақат кийимларда балки яқинларининг турмуш тарзида ҳам намоён бўлишида умумийлик хусусиятларининг устиворлиги кузатилади. Улар қуйидаги ҳолларда намоён бўлади. Жаноза куни аёллар сочини ёйиши (ҳозирда бу одатга амал қилинмай қўйилди), эркаклар бир неча кунгача соч соқолларини олишмаган. Вафот этган кишининг яқин аёл қариндошлари “кўк кийиши”, тўй қилишмаслиги ҳамда тўй ва байрамларга қатнашмаслиги каби одатлар мархумнинг йили, йил ошига қадар давом этган. Ҳозирга келиб бу одатларга йил ошигача эмас балки, қирқигача амал қилиш ҳоллари ҳам тез-тез учраб турибди.

Аза тутиш билан боғлиқ расм-русумлар бевосита мархумни хотиралашга оид маросимлар “учи”, “еттиси”, “йигирмаси”, “қирқи” ва “йили” билан аралашиб кетади. Мархумнинг руҳига бағишлаб қирқигача ўтказиладиган “пайшанбалик”, “марака”, “қада” каби маросимлар алоҳида аҳамият касб этган. Шу билан бирга дарахт гуллаши, қовун пишиғи, илк бор ёмғир ва қор ёғиши билан боғлиқ маросимларни[17] ташкил этади.

Дарахт гуллаши, қовун пишиғи, илк бор ёмғир ва қор ёғиши билан боғлиқ маросимлар ўтроқ деҳқончилик билан шуғулланувчи аҳоли жумладан ўзбеклар учун хосдир. Лекин биз тадқиқ этаётган даврда Тошкент воҳаси қозоқларининг деҳқончилик

билан шуғулланиши ва этномаданий алоқаларнинг таъсири натижасида улар орасида бу каби маросимлар оммалашди.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, XX асрда Тошкент воҳасини ўзбек ва қозоқ халқларининг оилавий урф-одат ва маросимларида умумий ва умуминтақавий жиҳатлар устуворлик қилади. Урф-одат ва маросимлардаги бундай ўхшашлик ёки яқинлик ўзининг тарихий асосларига эга бўлиб, бу ушбу халқларнинг этногенези, этник тарихи ва маданиятлари ягона ҳудуд ҳамда этномаданий муҳитда шаклланганлиги билан изоҳланади.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Ташбаева Т.Х, Савуров М. Д Новое и традиционное в быту сельской семьи узбеков. Т, 1989. С 12.
2. Бикжанова М.А Семья в колхозах Узбекистана. Т, 1959. С 24.
3. Алтынсарин И. Очерки обычаев при сватовственном свадьбе у киргизов Оренбургского ведомства. Записки Оренбургского отделения РГО.-т.1 1970 С 104.
4. Маковецкий П.Е. Материалы для изучения юридических обычаев киргизов. Вып.1-Омск. 1886. С12.
5. Загряжский Г. Юридический обычай киргиз. Материалы для статистики Туркестанского края. Вып IV. СПб.,1876 С. 155; Гродеков Н. Киргизы и кара-киргизы Сыр-Даринской области т.І. Т 1889 С 27-28.
6. Аргынбаев Х. Традиционные формы брака у казахов // Этническая история и традиционная культура народов Средней Азии и Казахстана. Нукус. 1989. С246.
7. Дала ёзуви.
8. Абдуллаев У.С. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. Т.2005 бет 146; Жуманазаров Э. Қирғиз ва ўзбекларнинг никоҳ удумлари тарихидан (XIX аср охири XX аср) // Ўзбекистон тарихи. 1999 № 3, бет 51.
9. Дала ёзуви. Янгийўл тумани.
10. Малицкий Н.Г. Казахи (этнографический очерк). Ўз Р МДА, Ф-2231,Рўйхат-1, 49-иш, 39-варақ
11. Батафсил қаранг Абдуллаев У.С. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. 151-бет.
12. Дала ёзуви. Бўка тумани. 2003й.
13. Потапов Л.П. Волк в старинных народных поверьях и примитах узбеков // КСИЭ. АНСССР. Вып.3. М.1956 С.139; Дала ёзувлари. Чиноз тумани, Кўтарма қишлоғи 2002 йил.
14. Қаранг. Аширов А.А Релекты и древних верований населения Ферганской долины. Автореферат дисс соис уч. Степ. Кан. Ташкент, 2000
15. Радлов В.В Из Сибири. М. 1989– .С 282-283
16. Аширов А.А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари Тошкент: 2007 31-53 бетлар.
17. Дала ёзуви. Чиноз тумани. Яллама қишлоғи 2002 й.
18. Лобачева Н.П. Из истории верований и обрядов: Огонь в свадебном комплексе Хорезмских узбеков (По материалам середины XX в.) // Э О. 2001. № 6, С 32.
19. Хайтун А.Е. Пережитки тотемизм у народов Средней Азии и Казахстан //Уч. Зап. Тадж. Гос.Унв. т.XIV Душанбе, 1956 С. 86-100.
20. Аргынбаев Х. Свадьба и свадебные обряды у казахов в прошлом и настоящем. С Э. №6 1974, С, 69.
21. Наливкин В., Наливкина М. Очерки быта женщин туземного оседлого населения Ферганской долины. Казан 1886. С. 204-210; Андреев М.С. Таджики долины Хуф

- (Верховья Аму-Дарьи). Сталинабад 1953, С. 160-161; Ишанкулов Х. Г. Брак и свадьба у населения Ходжента в новые время (конец XIX – начало XXвв.). Душанбе. С. 65-70.
22. Балаубаева А.М.,-Голяховская Погребальные обряды у казаков Акмолинской губернии. Т., 1928.; Кармышева Б.Х.Архаическая символика в погребально-поминальной обрядности узбеков Фергана // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. М, 1986. С.139-181; Ершов Н.Н. Похороны и поминки у таджиков Исфары // Этнография Таджикистана. Душанбе, 1985. С. 48-54; Турсунов Б.Р. Особенности семьи, семейных обрядов населения Ферганской долины в XX века (на примере Конибодамского оазиса). Автореф. Дисс. на соис. учен. степ. к.и.н. Ташкент-2002 С. 20-21; Аширов А.А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. Т-2007. 104-126 бетлар.
23. Пайзиева М.Х. Традиционная и современная похоронно- поминальная обрядность узбеков Ташкента (XX век). Автореф. Дисс. на соис. учен. степ. к.и.н. Ташкент-2009.
24. Ўзбекларнинг мотам ва таъзия билан боғлиқ маросимлари хусусида батафсил қаранг. Пайзиева М.Х. Традиционная и современная похоронно- поминальная обрядность узбеков Ташкента (XX век). Автореф. Дисс. на соис. учен. степ. к.и.н. Ташкент-2009. Холиқов Д, Бўриев О. Оилада дафн ва таъзия билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар. Т.2002.
25. Дала ёзуви. Чиноз тумани, 3-ферма маҳалласи. 2003й.
26. Балаубаева А.М.,-Голяховская Погребальные обряды у казаков Акмолинской губернии. Т., 1928. С23.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатиغا олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).